

Галина Левченко

ГАЗЕТА "ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК" (1827-1894) ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ КРИМА

У джерельній базі нової та новітньої історії України важливе місце посідають періодичні видання, основними різновидами яких є газети і журнали. Їх специфічною рисою, як джерела, є комплексний, синтетичний характер, в яких представлена різноманітна інформація (документальна, поточно-хронологічна, особового характеру тощо)¹. До того ж періодика є літописом життя суспільства, який відображає його різні аспекти та зберігає багато фактичних даних з історії краю, нерідко ніде більше не зафіксованих².

Практика публікації на сторінках газет і журналів багатовекторних краєзнавчих досліджень перетворила пресу на своєрідну скарбницю джерел епохи, що слугують важливим доповненням із вивчення регіональної історії та останнім часом активно використовуються дослідниками³.

Формування регіональної періодики в Північному Причорномор'ї пов'язують з початком виходу 1827 р. газети "Одесский Вестник" (далі - ОВ), яка видавалася понад 67 років. Однією із тематик матеріалів, що друкувалися на її шпальтах, були історико-краєзнавчі публікації. Завдяки активній співпраці з газетою науковців і краєзнавців вона стала своєрідним центром історико-краєзнавчих досліджень та помітним популяризатором цієї діяльності. Редакція газети в публікаціях цього напрямку багато уваги приділяла регіональній історії. Зокрема, на її сторінках було вміщено значний пласт матеріалів з історії Криму. Відповідно проблемно-тематичному характеру цих публікацій розділимо їх на п'ять блоків: 1) археологічний,

2) історичний, 3) етнографічний, 4) бібліографічний, 5) археографічний. У

¹ Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін., *Історичне джерелознавство*, К. 2002, с. 403.

² В.Ю. Афиани, *Роль периодической печати XVIII - первой половины XIX в. в развитии исторического краеведения России*, Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики, К. 1991, с. 139.

³ А. А. Непомнящий, *Освещение вопросов истории и этнографии народов Крыма на страницах "Таврических губернских ведомостей" во второй половине XIX в.*, Проблемы истории Крыма 2 (Симферополь 1991) 39-41; А.А. Непомнящий, *Историческое краеведение Крыма на страницах местной периодической печати в XIX - начале XX века*, Записки исторического факультета 7 (О. 1998) 171-190; А.А. Непомнящий, *Подвижники Крымского краеведения*, Симферополь 2006, 324 с.; И.С. Гребцова, *Пресса южных губерний Украины первой половины XIX в. как источник по истории Новороссийского края*, Записки исторического факультета 1 (О. 1995) 170-187.

результаті фронтального перегляду всіх номерів ОВ нами встановлено, що матеріали з історії Криму складають близько чотирнадцяти відсотків від усіх розміщених у газеті історико-краєзнавчих публікацій: історичні (118), археологічні (61), бібліографічні (14), етнографічні (13), археографічні (3).

Одна із перших публікацій в ОВ з історії Криму була присвячена археологічним розкопкам. Завдяки наполегливій праці таких відомих діячів, як П. Дюбрюкс, І. Бларамберг, І. Стемповський, Д. Карейша, А. Ашик активізувались археологічні розкопки в Криму, а керченські старожитності здобули популярність в Європі і сприяли початку систематичних археологічних досліджень у цьому регіоні. Свого часу про археологічні публікації А. Ашика та історичні публікації І. Стемповського на шпальтах ОВ вже згадував відомий археолог, філолог, археограф В. Юргевич⁴.

В ОВ було опубліковано 61 замітку, які стосувалися археологічних знахідок у Криму, що становить більше половини всіх матеріалів із археології вміщених на її шпальтах. Честь започаткувати на сторінках ОВ рубрику "Старожитності", в якій постійно друкувалися матеріали з найрізноманітніших питань, що стосувалися причорноморської історії, належала І. Бларамбергу - одному з перших дослідників стародавніх знахідок на Кримському півострові. З 1827 р. до 1830 р. у започаткованій рубриці він опублікував чотири статті про археологічні знахідки поблизу Керчі⁵, а плідна праця в царині археології стала приводом для присвоєння йому чину дійсного статського радника⁶.

Новий етап у розвитку археологічних досліджень Пантікапея пов'язують із прибуттям до Керчі І. Стемповського - відомого археолога, ад'ютанта та домашнього секретаря герцога Рішельє. І. Стемповський мав грандіозні плани щодо проведення правильно організованих розкопок і всебічного дослідження віднайдених у Причорномор'ї пам'яток античної епохи. Свої Думки з цього приводу він виклав у доповідній записці, поданій 1823 р. Новоросійському генерал-губернатору графу М. Воронцову⁷. Будучи на посаді керченського градоначальника, І. Стемповський разом із П. Дюбрюксом

⁴ *Исторический очерк пятидесятилетия Императорского Одесского общества истории и древностей. 1839-1889*, Составил Вице-президент Общества В. Юргевич к юбилею Общества 14-го ноября 1889 года, 0.1889, с. 22, 35-37.

Див.: І. Бларамберг, *О находке двух надгробных камней с барельефами и надписями*, ОВ 22 (1827) 19 березня; І. Бларамберг, *Открытие признаков древней крепости близ Симферополя*, ОВ 70, 71, 75 (1827) 7, 10, 24 вересня; І. Бларамберг, ОВ 100, 102 (1828), 15,22 грудня; І. Бларамберг, *Древность (описание древних надписей, доставленных Теляковым)*, ОВ 95, 98 (1829), 27 листопада, 7 грудня.

О пожаловании господина Бларамберга в Действительные Статские Советники (За полезные открытия, сделанные им в Крыму по части археологии), ОВ 66 (1829), 16 серпня.

І. Стемповський, *Мысли относительно исследования древностей в Новороссийском крае*, Отечественные записки 29 (1827) 40-72.

розпочав активні дослідження Пантікапея та навколишніх міст. На відміну від П. Дюбрюкса, який не мав майже ніякої спеціальної підготовки І. Стемповський добре знав стародавні мови. Це дозволило йому більше уваги приділити епіграфічним знахідкам, а інформацію про них публікувати на сторінках ОВ. Він здійснив сім археологічних публікацій в ОВ про стародавні знахідки в Керчі (чотири 1829 р., одну 1830 р. та дві 1832 р.)⁸ За заслуги в царині археології 1832 р. І. Стемповському було пожалувано чин дійсного статського радника⁹.

Археологічні пошуки, розпочаті в Криму П. Дюбрюксом і І. Стемповським, обмежувалися в першій половині XIX ст. одним, найбільш важливим в історико-археологічному відношенні, районом Керчі. Але й у цьому районі за браком коштів роботи велися спочатку в дуже незначному масштабі. Перелом настав на початку 1830-х рр., коли знайдені артефакти привернули до себе увагу не тільки громадськості, але й влади. Із відкриттям 1830 р., під час земляних робіт у кургані Куль-Оба з його численними скарбами, усі набутки П. Дюбрюкса, І. Стемповського та І. Бламберга з вивчення археологічної топографії Пантікапея, складанню планів та докладних описів стародавніх залишків відійшли у небуття. Як слушно зазначив археолог Ю. Марті "...золото Куль-Оби засліпило всіх ... наукові пошуки відійшли на задній план"¹⁰.

Підсумком здійснення археологічних розкопок на початку 1838 р. стали опубліковані в трьох номерах газети донесення А. Ашика про найдавніші кургани в околицях Керчі. Він акцентував увагу, що від січня до квітня поблизу Керчі було розкопано 55 курганів і в чотирьох з них знайдені цілі склепи із давніми речами. Ця інформація дає можливість уявити наскільки швидкими темпами в пошуках цінних речей здійснювалися розкопки¹¹.

Долучився до співпраці з ОВ і чиновник Д. Карейша, що розмістив на його сторінках від 1830 до 1840 рр. шість публікацій, в яких проаналізував знахідки в районі Керчі поблизу Золотого кургану¹². Археологічними

пошуками в Криму займався також М. Мурзакевич, який про свої знахідки повідомив у рубриці "Археологічна звістка"¹³.

На 1830-ті рр. припадає лівова частка кримських археологічних публікацій на шпальтах ОВ і складає тридцять заміток різного обсягу. Більшість із них інформувала про археологічні знахідки поблизу Керчі і виглядала за формою звітів про археологічні розкопки, вміщуючи досить детальні описи знайдених речей. Завдяки цьому ОВ відіграв роль популяризатора археологічних пошуків, а його читачі мали змогу дізнаватися з перших рук про стародавні багатства рідного краю. За кількістю археологічних публікацій в ОВ найбільш плідним був 1835 р., коли було вміщено дев'ять повідомлень. Траплялось, що замітки ставали продовженням публікацій у попередні часи і доповнювали вміщений раніше матеріал, про що зазначали автори.

У 1830-40-х рр. у районі Керчі були розкопані кургани зі склепами, що містили багаті поховання. Зі смертю І. Стемповського 1832 р. та призначенням директором Керченського музею А. Ашика для археології античного Пантікапея наступили кризові часи. За короткий термін скарбошукацтвом було знищено сотні курганів та некрополь Пантікапея. У гонитві за скарбами про збереження розкритих споруд не дбалось. За свідченням М. Мурзакевича, багато речей, "по свавіллю згаданих панів (тобто Ашика і Карейші), роздавались, кому їм подобалося, чи збувались за кордон"¹⁴. Ці факти досить яскраво характеризують ту недбалість, з якою велися тоді археологічні розкопки.

У 1839 р. було засновано Одеське товариство історії й старожитностей (ОТИС), яке з 1844 р. почало видавати "Записки". З початком їх виходу публікації в ОВ про археологічні знахідки припинились, а з 1850 р. мали поодинокий характер. У другій половині XIX ст. у газеті було вміщено дванадцять публікацій. Майже всі публікації були короткого змісту та мали інформативний характер. Лише одна, яка була взята із французької частини газети, вміщувала витяги зі статті директора Керченського музею А. Ашика про розкопки поблизу селища Глинище, які здійснював, за його дорученням Арпа, а до них раніше розкопки проводили П. Дюбрюкс та І. Бламберг¹⁵.

Поступово інформація на сторінках ОВ набула загального інформативного характеру і більше спрямовувалася на те, щоб викликати у пересічних громадян бажання повідомляти адміністрацію про будь-які

⁸ Див.: ОВ 28 (1829), 6 квітня; ОВ 39 (1829), 15 травня; ОВ 79 (1829), 2 жовтня; ОВ 82 (1829), 12 жовтня; ОВ 81 (1830), 8 жовтня; ОВ 52 (1832), 29 червня; ОВ 63 (1832), 6 серпня.

⁹ О пожаловании И. Стемповского в Действительные Статские Советники, ОВ 83 (1832), 15 жовтня.

¹⁰ А. Баукова, *Поль Дюбрюкс та Іван Стемповський перші археологи-дослідники Пантікапея*, Археологічні дослідження Львівського університету 7 (2004) 184-190.

¹¹ А. Ашик, *Керченские древности*, ОВ (1838), 11, 15, 22 червня.

¹² Див.: Д. Карейша, *Письмо к издателю Одесского Вестника о древностях, найденных близ Керчи 22 минувшего сентября*, ОВ 88 (1830), 1 листопада; Д. Карейша, *О находке близ горы Митридата*, ОВ 60 (1833), 2 серпня; Д. Карейша, *Об археологической находке*, ОВ 27 (1834), 4 квітня; Д. Карейша, *Археологическое открытие*, ОВ 87 (1834), 31 жовтня; ОВ 95 (1834), 28 листопада.

¹³ М. Мурзакевич, *Археологическое известие*, ОВ 99 (1835), 11 грудня.

¹⁴ М. Мурзакевич, *Автобиография*, Санкт-Петербург 1889, с. 180-181.

¹⁵ *Археологическая новость*, ОВ 5 (1851), 17 січня.

знахідки, щоб науковці мали можливість проаналізувати їх і приймати рішення про доцільність проведення археологічних шукань.

На відміну від першої половини XIX ст. серед археологічних заміток другої половини XIX ст. тільки чотири були підписані авторами. Одним із них був кримський дослідник В. Кондараки, який став автором двох публікацій, присвячених археологічним знахідкам на території півострова¹⁶. Ці повідомлення викликали критичні зауваження невідомого автора під криптонімом "Z."¹⁷, який через декілька номерів ОВ спростовував археологічну новину В. Кондараки. Автор цього спростування вказав, що схожа інформація вже публікувалася у французькій частині ОВ за 1836 р. Реакція на публікацію свідчить про те, що публікації викликали інтерес серед читачів, які уважно читали матеріал та демонстрували, що для них не байдужа історія краю. Ще одна археологічна замітка В. Кондараки¹⁸ викликала низку запитань і зауважень у А. Сапельникова¹⁹.

Значною мірою свій вклад у дослідження археології в Криму вніс київський археолог антиквар Т. Кибальчич. Наприкінці 1860-х - на початку 1870-х рр. він брав участь в археологічних розкопках у Керчі. Про це в ОВ повідомив автор під криптонімом "Л.Е.", який вказав, що в замітці передрукованій ОВ із "Санктпетербурзьких Ведомостей" розповідається про знахідку Т. Кибальчичем боспорської монети²⁰. У другій половині XIX ст. активізуються археологічні розкопки поблизу Севастополя і про це також повідомлялося в коротких замітках ОВ²¹.

Окремо виділимо замітки, які розкривали проблеми розкрадання пам'яток матеріальної культури давніх часів під час археологічних розкопок. Громадського обговорення ця тема набула в 1880-х рр. та залишається актуальною і до наших днів. Автори публікацій повідомляли читачам про проведення варварських розкопок, про бідність керченського музею, про те, що цінні речі відправлялися за кордон у приватні руки або ж до Ермітажу²².

Звітом про надходження в Імператорську археологічну комісію в 1888—1890 рр. великої кількості кримських старожитностей, які були знайдені в процесі археологічних розкопок на виділені нею кошти, стала публікація

Ф. Дашкова. Із неї дізнаємось, що більша частина знахідок припадає на Таврійську губернію (73 найменувань), в якій у зазначений час продовжувались дослідження стародавнього Херсонеса, курганів Мелітопольського, Бердянського і Сімферопольського повітів, курганів у Керчі²³. Отже, археологічні публікації в ОВ займали значне місце.

Серед кримознавчих досліджень, уміщених на шпальтах ОВ найбільшу частку склали публікації з історичної тематики. Їх можна поділити на декілька напрямів: нариси окремих кримських міст, нотатки подорожніх, біографічні статті, події Кримської війни, церковна історія, некрологи.

Публікації із історії міст краю знайомили читачів з минулим і сучасним Бахчисарая²⁴, Севастополя²⁵, Сімферополя²⁶, Керчі²⁷, Феодосії²⁸, Євпаторії²⁹ та ін. Завдяки творам подорожніх по Криму в ОВ можна почерпнути інформацію у публікаціях П. Сумарокова, А. Скальковського, М. Мурзакевича, С. Сафонова та інших авторів щодо становища античних і середньовічних пам'яток, розвиток містобудування в різні часи, особливості етнічного складу півострова³⁰. Автори здійснювали подорожі за підтримки місцевої губернської влади з метою віднайдення нових історичних джерел і написання історичних творів. У вступному слові газетних публікацій подорожніх заміток повідомлялося, що це опублікована частина твору, який буде надруковано згодом.

²³ Ф. Дашков, *Древности Новороссийского края на выставке Императорской археологической комиссии в Петербурге*, ОВ 161 (1891), 24 червня.

²⁴ Н. Полозов, *Бахчисарай*, ОВ 48 (1842), 17 червня; Н. Полозов, *Окрестности Бахчисарая*, ОВ 98 (1843) 6 грудня.

²⁵ М. Мурзакевич, *Краткая история древнего Херсона*, ОВ 3,4 (1836), 8, 11 січня; А. Дубовецкий, *Инкерман (Отрывок из описания г. Севастополя)*, ОВ 87 (1852) 1 листопада.

²⁶ Ф. Домбровский, *Несколько слов 1858 году, в отношении благотворительности в Симферополе*, ОВ 2 (1859) 6 січня.

²⁷ А. Ашик, *История города Керчи*, ОВ (1837), 26 травня; В. Игнатьев, *Очерки Керчи*, ОВ 111 (1859), 10 жовтня, 20 (1860) 23 лютого; Я. Пасхалов, *Керчь*, ОВ 140, 145 (1881), 25 червня, 2 липня.

²⁸ М. Мурзакевич, *Кафа. Отрывки из сочинения "История генуэзских поселений в Крыму"*, ОВ (1837), 19 травня.

²⁹ Р. Лихошерстов, *Памятник в Евпатории по случаю посещения города в 1825 году Императором Александром*, ОВ (1851) 5 грудня.

³⁰ П. Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии*, ОВ 94 (1827), 5 грудня; Г. Тетбу де Мариньи, *Извлечения из неизданного путешествия по берегам Черного моря в 1823, 1824 и 1825 годах*, ОВ 30(1828), 14 квітня; М. Мурзакевич, *Путешествие. Отрывки из путевых заметок о Крыме*, ОВ 87 (1836), 28 жовтня; М. Мурзакевич, *Еще отрывки из путевых записок о Крыме*, ОВ 102 (1836); С. Сафонов, *Поездка к восточным берегам Черного моря на корвете "Ифигения" в 1836 г.*, ОВ 88 (1836) 31 жовтня; А. Скальковский, *Плавание парохода "Петр Великий" из Одессы к Таврическому и восточным берегам Черного моря и обратно*, ОВ 95-96 (1836) 25, 28 листопада, 2, 5 грудня.

¹⁶ В. Кондараки, *Археологическая новость*, ОВ 33 (1865), 16 лютого.

¹⁷ Z., *Опровержение "Археологической новости"*, ОВ 45 (1865), 2 березня.

¹⁸ В. Кондараки, *Важная археологическая новость в Крыму*, ОВ 280 (1871), 18 грудня.

¹⁹ А. Сапельников, *К археологической находке в Крыму*, ОВ 45 (1872), 26 лютого.

²⁰ Л.Е., *Археологическая заметка. (Письмо в редакцию)*, ОВ 62 (1874), 16 березня.

²¹ *Археологическая находка*, ОВ 202 (1879), 18 вересня; *Археологическое открытие*, ОВ 190 (1881), 27 серпня; *Раскопки Херсонеса*, ОВ 79 (1884), 6 квітня; *О раскопках в Крыму в местности древнего Херсонеса*, ОВ 92 (1885), 25 квітня.

²² Керченський старожил, *Расхищение керченских древностей*, ОВ 344 (1887), 23 грудня.

У роки російсько-турецької війни (1828-1829) і Кримської війни (1853-1856) Одеса знаходилась поблизу театру воєнних дій і місцева влада за поданням редакторів, добилася дозволу вмішувати на шпальтах газети військові новини, які поступали через Одесу до столиці³¹. Це спричинило інтерес до ОВ і сприяло зростанню кількості передплатників. Під час війни наклад газети сягав двох тисяч, а по закінченні війни знову зменшився до 600-800³². Так співпало, що в перший рік Кримської війни ОВ почав виходити тричі на тиждень (вівторок, четвер і субота). До деяких номерів вмішувались додатки на пів листка, що стало особливо доречним під час війни. Інформація, яка поступала, була настільки об'ємною, що 1854 р. дев'яносто один номер вміщував додатки, в 1855 р. - 77, а в 1856 р. - 60, а в особливих випадках виходили надзвичайні додатки.

Редакція газети почала висвітлювати військові події і на її шпальтах з'явилися нові рубрики - "Кримські вісті", "Відомості із Криму", "Із Севастополя" тощо. Особливою прикрасою відділу "Внутрішні відомості" у ці роки стали слова і промови архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія. У 1854 р. вони були надруковані в двадцяти трьох номерах газети. Під час оборони Севастополя архієпископ прибув у розташування військ, благословляючи солдат і офіцерів на військову справу. У суспільстві зростали патріотичні почуття і свідченням цього стали вірші, присвячені війні, які редакція у великій кількості почала вмішувати у відділі "Фейлетон" (1854 р. було надруковано 36 віршів). У газеті публікувались також листи до редакції, в яких автори повідомляли про ситуацію в Севастополі. В одному із листів розповідалося про останні хвилини життя віце-адмірала В. Корнілова³³. Присвятив свої публікації східному питанню й А. Скальковський³⁴. У наступні роки автори зверталися не лише до спогадів про події Кримської війни, а й до її наслідків. Зокрема розповідали про процес еміграції кримських татар³⁵.

Кримська війна та її наслідки вплинули не лише на вмішувані матеріали, але й на зміст ОВ у повоєнний час. Газета не змогла стояти осторонь від пробудження громадської думки і на її сторінках почали з'являтися

публікації нового змісту, викликані необхідністю проведення реформ у Російській імперії.

У 1883 р. у зв'язку зі святкуванням столітнього ювілею приєднання Криму до Російської імперії в газеті було опубліковано чотири статті О. Завадовського, присвячені цьому процесу та його видатним постатям. У своїх статтях автор розповідав, спираючись на документи, про губернаторів В. Пестеля і О. Казначєєва. На сторінках ОВ публікувались різноманітні дослідження з історії Криму. На шпальтах ОВ можемо почерпнути інформацію, що стосувалася церковної історії: діючих монастирів³⁶, мечетей³⁷, будівництва нових храмів³⁸ тощо. Значний інтерес представляють також вміщені некрологи І. Бларамберга³⁹, І. Стемповського⁴⁰, Д. Глаголева⁴¹, Ф. Домбровського⁴² та інших.

Специфічну групу джерел на сторінках ОВ склали етнографічні публікації. Вони кількісно поступалися археологічним і тим паче історичним та з'являлися після подорожей авторів і безпосереднього вивчення життя і звичаїв народів, що проживали в Криму. Опубліковані матеріали переважно стосувалися традицій, звичаїв і легенд, пов'язаних із кримськими татарами і сприяли вивченню, збереженню і популяризації їх звичаїв. Одним із перших у чотирьох номерах газети описав традиційне весілля кримських татар автор під криптонімом "Щ"⁴³. У подальшому долучилися до вміщення фольклорного матеріалу у літературній обробці відомі кримські дослідники Ф. Домбровський, В. Кондараки та ін. У царині етнографічних досліджень досить плідно співпрацював з ОВ Ф. Домбровський. Він був постійним кореспондентом ОВ та на його шпальтах оприлюднив низку публікацій, присвячених традиціям кримських татар⁴⁴. Після двохрічних спостережень Ф. Домбровський поділився із читацьким загалом зібраними результатами і оприлюднив у трьох номерах газети публікацію про спосіб життя, свята, будівництво будинків

³⁶ Н. Полозов, *Монастырь Св. Георгия в Крыму (из путевых впечатлений)*, ОВ 50 (1844), 21 червня.

³⁷ Ф. Домбровський, *Багчесарайская дворцовая мечеть*, ОВ 29 (1848), 10 квітня.

³⁸ Л., *О сооружении в Керчи католической церкви*, ОВ 32 (1847), 19 квітня.

³⁹ Некролог. *О смерти П.П. Бларамберга (31.12.1831 г.)*, ОВ 1 (1832), 2 січня.

⁴⁰ Некролог. *О смерти И.А. Стемповского (6.12.1832 г.)*, ОВ 104 (1832), 31 грудня; Некрология. *Иван Алексеевич Стемповский*, ОВ 6 (1833), 21 січня.

⁴¹ Ф. Домбровський, *Дмитрий Яковлевич Глаголев (Некролог)*, ОВ 16 (1851), 24 лютого.

⁴² Некролог. *Ф.М. Домбровский*, ОВ 211 (1866), 27 вересня.

⁴³ Щ., *Этнография. Описание татарской свадьбы*, ОВ 57-60 (1828), 18,21,25,28 червня.

⁴⁴ Ф. Домбровський, *Татарская свадьба*, ОВ 27 (1847), 2 квітня; Ф. Домбровський, *Ещё татарская свадьба*, ОВ 4 (1848), 14 січня; Ф. Домбровський, *Дуа*, ОВ 51 (1847), 25 червня.

³¹ ДАОО, ф. 2 (Канцелярия Одесского градоначальника), оп. 2 (1854), сир. 347 (Дело о циркулярах за 1854 г.), арк. 1.

³² П. Сокальский, *Воспоминания по поводу 50-летнего юбилея "Одесского Вестника"*, ОВ 75 (1877), 10 квітня.

³³ *Последние минуты вице-адмирала Вл. А. Корнилова (Из частного письма из Севастополя)*, ОВ 121 (1854), 2 листопада.

³⁴ А. Скальковский, *Письма Одесского жителя о восточном вопросе*, ОВ 132, 140 (1854) 27 листопада, 18 грудня, 13 (1855), 1 лютого.

³⁵ В. Кондараки, *Об эмиграции крымских татар*, ОВ 37 (1862), 3 квітня.

без вікон і стелі, їжу, вірування степових татар Перекопського повіту⁴⁵ Наступне його дослідження було присвячене кримськотатарському звичаю суннет-той у Бахчисарай, яке поєднало східні та європейські звичаї із національними танцями і боротьбою⁴⁶. Через декілька років Ф. Домбровський опублікував ще одну замітку в газеті щодо традиції кримсько-мусульманської благодійності, зазначивши, що дана стаття - уривок із твору "Домашний и общественный быт крымских татар"⁴⁷. Завдяки фронтальному перегляду ОВ бачимо, що поширеною ставала практика вмішувати в газеті частини ще неопублікованих праць, що сприяло популяризації авторами книг, які згодом з'являлися.

Серед кримських краєзнавців другої половини XIX ст. чільне місце в етнографічних студіях належить історику, етнографу В. Кондараки. Його перші краєзнавчі розвідки в ОВ з'явилися 1857 р. Серед них кілька етнографічних заміток про кримських татар. Після здійсненої подорожі на південний берег Криму в замітці "Обычаи крымских татар" він розповів про татарське весілля, акцентуючи увагу на традиційних звичаях одруження татар⁴⁸. Наступного року на шпальтах газети була вміщена ще одна замітка "Обычаи крымских татар" із розповіддю про те, що, подорожуючи Кримом (Алупка), мав можливість спостерігати татарський звичай синет-той. Це дійство, описане В. Кондараки, дещо відрізнялося від описаного раніше Ф. Домбровським, що свідчило про деякі відмінності в проведенні татарських звичаїв і надавало можливість читачам порівнювати інформацію з різних джерел, співставляючи звичаї в різних місцях проживання кримських татар⁴⁹.

Характерною для ОВ стала публікація оглядів літератури в рубриках "Библиографические известия" та "Библиографические заметки", в яких друкувались новини про публікацію тих чи інших періодичних, книжкових, енциклопедичних видань, мап, атласів, рецензій тощо. Їх перегляд дає змогу зробити висновок, що редактори багато уваги приділяли вміщенню бібліографічних повідомлень наукового і популяризаторського характеру, що стосувались Криму. Ці матеріали вмішувались у рубриці

⁴⁵ Ф. Домбровський, *Заметка о татарах Перекопского уезда*, ОВ 88-90 (1847), 1, 5, 8 листопада.

⁴⁶ Ф. Домбровський, *Суннет-Той*, ОВ 36 (1851), 9 травня.

⁴⁷ Ф. Домбровський, *Несколько слов о крымско-мусульманской благотворительности*, ОВ 33 (1858), 22 березня.

⁴⁸ В. Кондараки, *Обычаи крымских татар*, ОВ 33 (1858), 3 квітня.

⁴⁹ В. Кондараки, *На южном берегу (Из статьи "Обычаи крымских татар")*, ОВ 68, 69 (1859), 23, 25 червня.

"бібліографія" частіше без зазначення автора або з ініціалами. Деякі із них публікували самі автори праць, які мали з'явитися для читачького загалу. Переважна більшість заміток була від редакції і лише інколи вказувалось джерело із якого їх передруковували. Майже половину всіх бібліографічних публікацій (5) становили повідомлення про вихід робіт А. Скальковського⁵⁰, які вмішували матеріали щодо Крима⁵¹. Із бібліографічних повідомлень читачі мали змогу дізнатися про появу праць з історії окремих кримських міст (Чуфут-Кале, Феодосія, Керч)⁵². У 1872 р. була вміщена інформація про вихід нарисів відомого кримознавця етнографа Є. Маркова, в яких той ділився з читачами своїми враженнями від картинок кримського життя⁵³. Ці нариси пройшли випробовування часом, а про їх актуальність свідчить той факт, що вони пізніше чотири рази перевидавалися (останній раз 1995 р.). Не оминули автори своєю увагою виходу праць, присвячених подіям Кримської війни. Автором однієї із трьох робіт, про які повідомлялося, був учасник військової кампанії генерал С. Бутурлін⁵⁴.

Загалом із бібліографічних публікацій бачимо, що праці з кримознавства стосувалися різних проблем історичного розвитку півострова і відігравали важливу популяризаторську функцію.

Першу археографічну публікацію, яка стосувалась історії Криму, здійснив на шпальтах ОВ 1836 р. С. Сафонов, який, перебуваючи на службі в канцелярії М. Воронцова, мав можливість працювати в його бібліотеці. Саме завдяки цьому в ній було знайдено і опубліковано "Записку о том, сколько я памятую о крымских и турецких походах", у якій вміщено спогади учасника подій російсько-турецької війни 1735-1739 рр.⁵⁵

Із трьох опублікованих археографічних публікацій, присвячених кримській історії, дві помістив історик А. Скальковський. У 1837 р. в рубриці "Материалы для истории Новороссийского края" він оприлюднив

⁵⁰ О новой книге (Хронологическое обозрение истории Новороссийского края А. Скальковского), ОВ 15 (1836), 19 лютого

⁵¹ Опыт статистического описания Новороссийского края А. Скальковского (часть вторая) (1852), ОВ 75 (1852), 20 вересня;

⁵² М. Мурзакевич, Кафа. Отрывки из сочинения "История генуэзских поселений в Крыму", ОВ (1837), 19 травня; К. Гаузер, Библиография. Память о Чуфут-Кале. Брошюра Соломона Бейма. Одеса, ОВ 105 (1862), 29 вересня.

⁵³ К. Золоторевский, Библиография. Очерки Крыма. Картины крымской жизни, природы и истории. Евгения Маркова. СПб. 1872, ОВ 284 (1872), 22 декабря.

⁵⁴ М. Библиография. Несколько слов о действиях русских войск в Крыму в 1854 и 1855 гг. Н. Герсегонова, ОВ 159, 161 (1867), 20, 22 липня; С. Бутурлин, Несколько слов о действиях Русских войск в Крыму в 1854 и 1855 гг., ОВ 167 (1867), 1 серпня; Библиографическая заметка. Сборник рукописей о севастопольской обороне. Том III, ОВ 172 (1873), 5 серпня.

⁵⁵ С. Сафонов, Материалы для истории Новороссийского края, ОВ 46 (1836), 6 червня.

знайдену в приватному архіві “Записку о крымских татарах”. У передмові історик вказав, що вона мала послужити додатком до документів, опублікованих у першій частині його монографії з історії Новоросійського краю. У записці мова йде про бажання ногайських орд перейти під владу російського царя та вміщені імена депутатів і старшин ногайських орд, які прибули в російський табір поблизу Бендер для переговорів з графом П. Паніним з цього питання.

З кінця 1830-х рр., а особливо після знайдення решток архіву Коша Нової Січі (1839), А. Скальковський звернувся до історії козацтва. У рубриці ОВ “Материалы для истории Новороссийского края” 1841 р. він помістив свою першу статтю про відносини запорожців і кримських татар. Історик подав опис з’їзду депутатів від запорожців і татар для розв’язання суперечливих питань (31 травня 1749 р.). У публікації подав два документи, які свідчили про бажання кримських татар жити в мирі та злагоді з запорожцями⁵⁶.

Таким чином, вміщуючи на своїх шпальтах багатовекторний краєзнавчий доробок із історії Криму, ОВ може слугувати одним із важливих джерел вивчення історії півострова. До публікації кримознавчих студій долучилися відомі чиновники і науковці: І. Бларамберг, Д. Карейша, А. Ашик, А. Скальковський, М. Мурзакевич, Ф. Домбровський, В. Кондараки, Ф. Пашков та ін. Вибрані й згруповані матеріали з кримознавства свідчать про вагомий внесок найстарішої із регіональних газет у вивчення Криму. Вони акумулюють значну частку всіх опублікованих досліджень з історичного краєзнавства Південної України. Введення до наукового обігу опублікованих у провінційній газеті матеріалів, при необхідному критичному підході, дозволяє використовувати їх як джерело конкретної інформації і сприяє більш повному висвітленню історичного кримознавства XIX ст.

⁵⁶ А. Скальковский, *Сношения Запорожья с Крымом 1749 г. Материалы для истории Новороссийского края*, ОВ 72, 73 (1841), 6, 10 вересня.